

БЕЗПЕРЕРВНА ОСВІТА ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В ІННОВАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті визначено пріоритетні напрями розвитку безперервної освіти та запропоновано рекомендації щодо створення мережі навчально-науково-виробничих комплексів як умови розвитку інноваційної економіки.

В статье определены приоритетные направления развития непрерывного образования и предложены рекомендации относительно создания сети учебно-научно-производственных комплексов как условия развития инновационной экономики.

In the article foreground courses of development of eternal education had determined and recommendations about creation network of educational scientific production of development of innovation economy had suggested.

Ключові слова: людський капітал, безперервна освіта, інноваційна економіка, економіка знань, інформаційне суспільство.

Науково-технічний прогрес є визначальним чинником формування і розвитку людського капіталу. Будучи його творцем, людський капітал в той же час знаходиться під всебічним його впливом.

В інноваційній економіці, економічну основу якої складає інноваційне виробництво, відбувається інтеграція освіти, науки і виробництва в єдину інноваційну діяльність. Будучи складовим елементом інноваційного виробництва, освіта виступає як продуктивна сила, яка безпосередньо впливає на темпи і якість економічного зростання, його спрямованість і динаміку. Забезпечуючи формування і накопичення людського капіталу, освіта виступає як системний регулятор, що забезпечує економічний, науково-технічний і соціальний прогрес суспільства.

З розгортанням науково-технічного прогресу відбуваються глибокі структурні зміни в економіці. Знань, отриманих в традиційній системі освіти, стало недостатньо для ведення професійної діяльності. На думку багатьох учених, кожному поколінню доводиться переживати переміщення однієї третини населення з одного до абсолютно іншого типу зайнятості, і, можливо, наступному поколінню доведеться зустрітися з такою ж проблемою, переміщаючи людей з індустрії послуг на інші види діяльності, характер яких сьогодні можна лише передбачати.

Тому система професійної освіти повинна перемістити центр уваги із зайнятості, навчання конкретним навичкам і умінням, на здатність працювати, уміння творчо мислити, сприймати інновації, оскільки не можна зараз сказати, якого роду роботи будуть існувати завтра.

Все це зумовлює важливість і актуальність безперервної освіти, головним чиним професійної.

Проблеми інноваційного розвитку економіки і, зокрема, освіти знайшли

своє віддзеркалення в працях учених-економістів Й.Шумпетера, В.П.Александрової, В.Я.Боброва, О.С.Падалки, В.С.Володіна, В.М.Геєця, В.Г.Кременя, А.М.Кандиби, М.І.Кісіля, Г.Д.Ковальова, О.В.Крисального, М.Ф.Кропивка, О.О.Лапко, Є.М.Лобачова, С.О.Тивончука, М.С.Яворського та багатьох інших. Однак в літературі мало приділяється уваги розвитку неперервної освіти як важливої умови формування людського капіталу в інноваційній економіці.

Завданнями статті є: дослідити основні риси людського капіталу в умовах інноваційного виробництва; розкрити особливості формування людського капіталу та властивості системи вищої освіти в інноваційній економіці; визначити пріоритетний напрям розвитку безперервної професійної освіти; запропонувати рекомендації щодо створення мережі навчально-науково-виробничих комплексів як умови розвитку інноваційної економіки.

В умовах інноваційного виробництва людський капітал під впливом науково-технічного прогресу набуває нових рис:

1. Сьогодні для людського капіталу характерним є високий і постійно зростаючий рівень інтелектуалізації. Це знаходить свій прояв і в збільшенні тривалості людського капіталу, і в зростанні початкових і подальших інвестицій в людський капітал, і в підвищенні його якісних характеристик.

2. Іншою характеристикою сучасного стану людського капіталу є його універсальність. Перехід до інноваційного виробництва породжує універсальну здібність до праці, здатну як швидко створювати нове знання, так і швидко його реалізовувати, динамічно реагуючи на потреби ринку. Універсальність людського капіталу означає, що в ньому переважає фундаментальний капітал освіти, що дозволяє легко здійснювати створення, поширення і матеріалізацію знання. Важливою рисою є також здатність до самовідтворення в умовах виробництва, що змінюються, і менша сприйнятливості до морального зносу, тобто здатність до більш тривалого й ефективного функціонування.

3. Відмінною рисою стану сучасного людського капіталу є його творчий характер. Процес створення нового знання неможливий без творчості всіх учасників інноваційного виробництва. У максимальній формі це виражається на стадії виробництва знання, де творчість так чи інакше входить в процес праці. Ефективність виробництва залежить від творчого пошуку працівника щодо постійного удосконалення дієвих технологій і засобів виробництва, форм і методів організації і управління праці, ефективних форм реалізації виробленої продукції. Все це вимагає від людини постійних і зростаючих творчих зусиль. Фірми прагнуть всіляко розвинути і реалізовувати на практиці творчі можливості працівників. З цією метою відбувається навчання персоналу, використовуються форми і методи, які стимулюють творчу діяльність працівника.

4. У сучасних умовах зростає рівень усупільнення людського капіталу.

Мова йде про те, що окремий капітал в більшості випадків індивідуально функціонувати або зовсім не може, або функціонує неефективно. Інноваційна діяльність здійснюється групами дослідників, перед якими ставляться конкретні цілі з розв'язання тієї чи іншої наукової проблеми. Складність і новизна цих проблем в більшості випадків робить неможливим їх розв'язання окремим дослідником.

5. Найважливішою характеристикою людського капіталу є його мобільність. Мобільність — це перелив людського капіталу, виходячи з умов його функціонування, які змінилися.

6. Зростає роль і значення таких складових елементів людського капіталу, як капітал культури і здоров'я. Інноваційне виробництво ставить високі вимоги щодо його формування. Не випадково тому студенти технічних спеціальностей американських університетів до 40% свого навчального часу повинні витратити на вивчення предметів гуманітарного циклу, які вони обирають самостійно.

Загалом можна констатувати тенденцію до гуманітаризації всіх видів і форм освіти, важливою функцією якої є не лише формування капіталу освіти, але і капіталу культури.

7. В умовах науково-технічного прогресу зростає значення інтенсивного використання людського капіталу. Проблема ця складна, яка включає формування людського капіталу, раціональну організацію його використання, створення ефективного мотиваційного механізму та ін.

Загалом, в умовах науково-технічного прогресу і переходу суспільства до інноваційного виробництва для людського капіталу характерний високий динамізм і гнучкість розвитку, поява нових якісних і кількісних характеристик, зростання його ролі у відтворювальному, процесі. Всі ці об'єктивні процеси формують стійку тенденцію підвищення вимог до людини як суб'єкта найрізноманітніших видів діяльності [1]. Досвід розвитку освітніх стратегій в технологічно розвинених країнах свідчить про необхідність врахування наступних чинників: інтеграція різних сфер життєдіяльності суспільства і їх посиленій взаємовплив; розширення спектру видів професійної (оплачуваної) діяльності людини; скорочення термінів морального застаріння колись здобутої професії; динамічно зростаючий обсяг нових інноваційних технологій і інформаційних потоків; зростання попиту на стандартизовану діяльність і підвищення попиту на інноваційно-креативну діяльність.

Вочевидь, існує декілька шляхів, за якими суспільство, за об'єктивною логікою свого розвитку, може реагувати на існування даних чинників. Найважливішою з них є освіта.

Фахівцями виділяються дві головні функції освіти: розвиток особистості й економічна. Сучасні тенденції розвитку інноваційної економіки показують тісне переплетення названих функцій освіти. Формування людського

капіталу в інноваційній економіці пов'язано з розв'язанням таких проблем, як: поступове звільнення галузей господарства від некваліфікованої робочої сили; вирівнювання загальної освітньої підготовки трудових ресурсів і підвищення її середнього рівня; утвердження в системі освіти і підготовки кадрів принципу індивідуального розвитку особистості; закріплення в суспільстві концепції первинної цінності людської особистості, а в соціальних стосунках – принципу рівності; переважаюче поширення в економіці характерних для творчої діяльності методів і форм організації та стимулювання праці.

Основні форми й принципи розвитку освітньої сфери визначаються, насамперед, прогресом суспільних стосунків і сучасними економічними умовами. Теорії освіти є опосередкованим віддзеркаленням об'єктивних закономірностей розвитку суспільства. Певний комплекс соціально-економічних умов, врешті-решт, і породив феномен безперервної освіти.

Рух суспільного прогресу в другій половині ХХ ст. характеризувався глибокими соціально-економічними змінами, як за змістом, так і за динамізмом їх здійснення. Пришвидшений розвиток всіх сфер суспільного життя, еволюція економіки і суспільної свідомості, що набула форми революційного оновлення, обумовили і нову якість вимог, що ставляться сьогодні перед системою освіти. Зараз вже абсолютно ясно, що в довгостроковій перспективі зростання економіки об'єктивно неможливе без постійного переходу до використання сучасних технологій, без розвитку наукомістких і ресурсозберігаючих виробництв, створення нових механізмів інтеграції матеріального виробництва і сфери послуг, освоєння різних форм корпоративної організації і методів управління.

Безперервна освіта стає важливим джерелом підвищення ефективності діяльності всіх видів ринкових структур, а сучасні інформаційні і комунікаційні технології дозволяють постійно обмінюватися ідеями й інформацією.

Істотне розширення доступу до знань, що стало можливим завдяки інформаційній революції, змінює саму природу відносин між фахівцем і непрофесіоналом, між організацією і працівником, між джерелом і одержувачем благ.

Для того, щоб бути готовою до нових змін оточуючого середовища, до появи нових галузей знань, системі освіти необхідно подолати інерцію і радикально перебудувати свою діяльність. Вона повинна об'єктивно оцінювати перспективні напрямки розвитку науки і техніки для того, щоб готувати високопрофесійних фахівців заздалегідь, з врахуванням майбутньої їх потреби в цих галузях економіки. Освіта покликана вже сьогодні передбачати, як нова інформаційна технологія вплине на трансформацію ділової активності і суспільства в цілому, як слід управляти самим процесом надшвидкісних глобальних зв'язків і змінами в характері інформації, а

значить, вже сьогодні вона може пропонувати підготовку фахівців у цьому напрямі.

Сучасний етап науково-технічної революції, безперервне оновлення виробництва, інноваційна економіка вимагають від фахівців не лише глибоких наочних знань в будь-якій галузі, але і методологічних навиків, уміння ставити перед собою цілі в самонавчанні і саморозвитку. В цьому випадку вузька спеціалізація входить в протиріччя з високими темпами змін в економіці. Виникає необхідність введення особливих програм, заснованих на міждисциплінарному підході. У другій половині ХХ ст. відбувся освітній вибух, який поставив питання про працівника нового типу, що гармонійно поєднує в своїй виробничій діяльності функції розумової, фізичної і управлінської праці. Освіта стала необхідною умовою відтворення робочої сили. Соціальний попит на освіту різко зріс. У період переходу до інформаційного суспільства постає завдання формування у майбутнього спеціаліста певного рівня інформаційної культури, під якою розуміється «уміння працювати з інформацією і використовувати її для отримання, обробки і передачі в комп'ютерну інформаційну технологію, сучасні технічні засоби і методи» [2]. Тому постало завдання інформатизації освіти як напрямку, пов'язаного з формуванням інформаційної культури, що є частиною загальної і технологічної культури.

Звідси випливає, що необхідним є перегляд всієї системи освіти згідно з сучасними науково-технічними принципами. Науково-технічний прогрес, зростаюче значення нематеріальних чинників у сфері виробництва товарів і послуг обумовлюють необхідність випереджаючого розвитку освіти і здійснення її впродовж всього життя людини. Подібна освіта повинна перетворитися на процес безперервного розвитку людської особистості, її знань, умінь, навиків і якостей.

В умовах, коли під впливом науково-технічного прогресу стираються відмінності між розумовою і фізичною працею, багато професій потребують вищої і середньої професійної освіти. Підприємницька діяльність також вимагає наявності у підприємців різнобічної підготовки. Стрімке застарівання раніше отриманих знань, а також поява принципово нових технологій ставить на порядок денний розв'язання проблеми випереджаючої освіти, яка означає, що рівень освіти учасників виробництва повинен випереджати рівень розвитку самого виробництва. Не освіта повинна забезпечувати виробництво, а навпаки — виробництво повинно доганяти рівень розвитку освіти його учасників, тобто освіта повинна задавати тон виробництву.

Реалізація ідеї випереджаючої освіти пов'язана з вирішенням наступних завдань: забезпечення рівня освіти, що випереджає потреби виробництва; забезпечення випереджаючої підготовки кадрів для регіонів (завчасна підготовка і перепідготовка фахівців за перспективними для регіону професіями, створення професійними освітніми установами в своїй структурі

робочих місць для випускників перспективних для регіону професій); створення умов для саморозвитку особистості (саморозвитку інтелектуальної, вольової, емоційної сфер особистості).

Розглянемо, якими ж властивостями повинна бути наділена система вищої освіти для того, щоб забезпечувати постійне пристосування до динамічного оточуючого середовища. У процесі зміни оточуючих умов і об'єктивних вимог, що пред'являються, освіта як механізм, що адаптується, буде змінюватися. Узагальнюючи процеси, які відбуваються, і тенденції, котрі намітилися, можна зробити висновок, що головними характеристиками тут стануть значна гнучкість, орієнтація на особистість, висока внутрішня конкурентоспроможність, прагнення до диверсифікації і ін.

Значна гнучкість. В перспективі вищі навчальні заклади повинні будуватися на принципах гнучкості. Їхніми основними рисами стають динамізм і адаптація, як того вимагають зміни оточуючого середовища, що, безумовно, викликає суттєві зміни і в поведінці студентів. При цьому зміни повинні торкнутися не яких-небудь другорядних елементів, а основ функціонування вузу — структури, процесів, методів. Вони змінюються тим швидше, чим вищі темпи зміни техніки, технологій, умов розвитку ділової активності. Навіть передові вищі навчальні заклади можуть постраждати від свого консерватизму. Загалом ці процеси спрямовані на пришвидшення і поглиблення змін у самій основі вузу — в сутності його діяльності.

Можна передбачити, що поступово вичерпання ресурсів почне пришвидшуватись особливо по мірі того, як вузи будуть усвідомлювати свою внутрішню здібність до конкуренції. Гнучкість, що досягла успіху, повинна стати частиною організаційної культури. Вуз буде адаптуватися, наприклад, переходити до надання освітніх послуг у різних формах, до швидших відповідей на запити клієнтів, до розширення своєї діяльності та ін.

Зміна ролі окремих працівників. Традиційний підхід до роботи індивідуума в різних модифікаціях націлений на постійне зростання оплати праці, підвищення відповідальності і безпеки. Замість гарантованої безпеки і традиційної ієрархії працівники в нових умовах виявляють інтерес до професійного зростання, набуття навиків, підвищення цінності своєї роботи. Водночас вони хочуть брати участь у розв'язанні проблем своїх вузів. Вимоги до вузу якраз і полягають в тому, аби він забезпечив співробітникам участь в процесі прийняття рішень. Це означає, що навчанням і розвитком необхідно активно управляти, керуючись тим, що працівники мають бути підготовлені до розв'язання як поточних, так і перспективних проблем [3].

Висока внутрішня конкурентоспроможність. Сила будь-якої організації, у тому числі вищого навчального закладу, — в її конкурентоспроможності, в професійних знаннях працівників, що дозволяють їм здійснювати діяльність найкращим чином. Вуз об'єднує весь свій потенціал, забезпечує раціональну його організацію і використання в повній відповідності з вимогами часу.

Зокрема, все частіше визначається, що однією з ключових конкурентоспроможних якостей є здатність адаптуватися до потреб ринку і надавати інноваційні послуги.

Прагнення до диверсифікації. Перспективний вуз повинен прагнути до диверсифікації своєї діяльності як для підвищення конкурентоспроможності, так і для розширення послуг, що надаються.

При такому розумінні втрачає традиційний сенс поділу життя людини на періоди навчання і професійної діяльності. На перший план виходить проблема інтеграції індивідуальних і соціальних аспектів безперервної освіти.

Таким чином, у світлі всього сказаного, безперервна освіта — це не лише формальне перенавчання трудових ресурсів, але більш глибокий процес, який сприяє поліпшенню якості життя людей і забезпечує гнучкість і легкість орієнтації в різних економічних умовах, що дозволить бути спеціалісту конкурентоспроможним на ринку праці за будь-яких економічних умовах.

Сьогодні необхідно визначити напрям розвитку безперервної професійної освіти в країні.

На наш погляд, безперервна професійна освіта повинна реалізовуватися в наступних напрямках: навчання у вищих навчальних закладах; внутрішньофірмове навчання; навчання в навчально-науково-виробничих (інноваційних) комплексах (кооперація підприємств і навчальних закладів).

Основна професійна освіта повинна забезпечувати людині такий фундаментальний фон, який дозволить їй легко і швидко опанувати необхідний набір спеціальних навиків і знань. Для цього навчальні заклади повинні будувати свою діяльність на принципах, про які ми говорили вище (гнучкість, диверсифікація, висока внутрішня конкурентоспроможність тощо). Дані принципи можуть бути повністю реалізовані перш за все у вузах. Ця тенденція розвивається і в сучасних західних університетах Традиційна модель підготовки «професійної людини» (за Максом Вебером), яка зарекомендувала себе в період індустріального розвитку, в умовах постіндустріального суспільства, коли основною сферою зайнятості стає сфера послуг або альтернативна зайнятість, вичерпала себе. Тому університети стають центрами освіти на своїй території, не лише здійснюючи підготовку фахівців-професіоналів, але і формуючи такі суспільні блага, як підвищення освіченості населення, загальної культури, досягнення вищого соціального статусу, поширення інновацій.

У нашій країні формування системи безперервної професійної освіти відбувається в основному за першим напрямком. Виробниками освітніх послуг на українському ринку є державні і недержавні навчальні заклади всіх рівнів, а також відомчі навчальні заклади (при департаментах зайнятості, податкових органах, банківській системі і т. п.).

Галузева система професійного навчання, що існувала в країні, була

добре пристосована до потреб економіки того періоду. Система навчання і підготовки кадрів на підприємстві відрізнялася, з одного боку, спрямованістю на професійно-технічне навчання і підготовку кваліфікованих працівників для галузей матеріального виробництва, а з іншого — переважною орієнтацією на вузькі професійно-спеціалізовані галузі, що приводило до формування вузькоспеціалізованої робочої сили, прив'язаності працівника до свого робочого місця і спеціальності.

Криза в економіці позбавила підприємства можливості мати власну освітню структуру. На даний час численні відділи трудового навчання, що діяли на підприємствах, припинили своє існування. У цих відділах проводилася робота не лише з первинного навчання прийнятих на роботу робітників, але і функціонувала система підвищення кваліфікації всіх категорій працівників: від робітників до провідних фахівців.

Відновлення промисловості, розвиток підприємств неможливі без наявності кваліфікованої робочої сили. За роки занепаду багато досвідчених працівників покинули підприємства, у зв'язку з незавантаженою виробництва знизився рівень кваліфікації тих, хто залишився. Зростання рівня виробництва відносно попередніх років особливо гостро поставило проблему підготовки працівників. Об'єктивні потреби інноваційного розвитку економіки вимагають нової концепції підготовки кадрів. Необхідним є поєднання загальної високої освіченості і глибокої теоретичної підготовки з практичними навиками конкретного виробництва. Ця мета може бути досягнута лише при кооперації підприємств і організацій з навчальними і науковими установами, державними владними структурами.

Орієнтація економіки на інноваційний шлях розвитку вимагає від вітчизняного бізнесу активніше брати участь в навчанні своїх співробітників і фахівців, які прийдуть працювати в майбутньому. Такі компанії виграватимуть в процесах залучення інновацій і впровадження результатів НДДКР. Практикою так званих навчальних організацій вироблені певні принципи, суть яких зводиться до наступного: навчатися швидше, ніж конкуренти; навчатися всередині організації — один у одного, у груп; навчатися за межами організації — у постачальників і споживачів; навчатися по вертикалі — від вершини до основи організації; застосовувати на практиці те, чому навчилися, і вчитися на практиці; навчатися швидше, ніж змінюється зовнішнє середовище; навчатися в сферах, раніше не відомих.

Сьогодні, коли доводиться констатувати відсутність ефективних організаційно-економічних механізмів інтегруючих навчальну, наукову, інноваційну, виробничу, маркетингову діяльність вітчизняного бізнесу, необхідно розвивати тісну співпрацю між підприємствами і навчальними закладами, яка на нашу думку, може бути організована в декількох напрямках: підготовка працівників і фахівців підприємств за рахунок організації навчання в навчальному закладі за новими професіями;

підготовка фахівців за темами, що цікаві інтерес для підприємства; підвищення кваліфікації і перепідготовка фахівців у навчальному закладі за планами і програмами, погодженими з підприємством; підвищення кваліфікації і перепідготовка фахівців і робітників на внутрішньофірмових курсах.

У сучасних умовах важливе значення для вирішення цих завдань має створення адекватної організаційної структури підготовки і перепідготовки кадрів. На наш погляд, найбільш оптимальним вирішенням цієї проблеми є розвиток мережі навчально-науково-виробничих комплексів на новій організаційній і методологічній основі.

Ці комплекси дозволять впровадити різні програми безперервної освіти, в першу чергу, в сфері природничих, інженерно-технічних, економічних, управлінських наук, тобто в тих областях, в яких відбувається швидке застарівання знань, зміна технологій виробництва і управління. Ці комплекси будуть здійснювати програми розвитку малого підприємництва як одного з головних резервів збільшення виробництва, створення нових робочих місць, впровадження нових інноваційних технологій, реалізації наукомістких проектів.

Організація комплексів потребує кооперації навчальних закладів, промислових підприємств і підприємницьких структур. У цих структурах повинно бути зосереджене сучасне устаткування, використовуватися нові технологічні процеси, що дозволить здійснювати, крім інших завдань, підвищення кваліфікації і перепідготовку вже працюючих. Створення навчально-науково-виробничого комплексу є особливо актуальним у сучасних умовах, коли промислові підприємства починають нарощувати виробництво, але поки що не мають фінансових можливостей створити свою внутрішньофірмову систему розвитку персоналу. На нашу думку, запуск виробництва на промислових підприємствах потребує розв'язання таких важливих проблем, як заміна устаткування, впровадження нових технологій. З одного боку, для роботи на оновленому підприємстві потрібна підготовлена робоча сила, з іншого боку — підприємство навряд чи зможе організувати в цей період модернізації власну службу розвитку персоналу. Надалі на базі комплексів можливим є створення центрів високих технологій і венчурних виробництв. Саме комплекси дозволять малим і середнім підприємствам розв'язати проблему підвищення кваліфікації своїх працівників.

Список використаних джерел:

1. Кремень В. Освіта і наука в Україні — Інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. — К.: Грамота, 2005. - С. 406-407.
2. Информатика: Учебник. 3-перероб. издание / Под. ред. проф. Н.В. Макаровой. М.: Финансы и статистика, 2000. - С. 21.
3. Колтаж Г. Непрерывное образование: основные принципы // Вестник высшей школы. - 1991. - №6. - С.23.